

University of Groningen

Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740.

Jong, Erik de

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1993

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Jong, E. D. (1993). *Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*. Thoth.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Introductie

De Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur als onderwerp van architectuurhistorisch onderzoek

De stedelijke cultuur heeft in Nederland onderwerp, doel en methode van de architectuurgeschiedenis in hoge mate bepaald. Architectuur en stedenbouw staan in deze historische discipline nog altijd centraal, en dat geldt ook voor een instelling als de monumentenzorg en voor de monumentenbeleving in het algemeen. Landschap en tuin zijn synoniem met natuur, en worden daarom meestal het domein geacht van de bioloog, de landschapsarchitect of de historische geograaf. De historicus beziet het landschap in termen van landbouw, de kunsthistoricus houdt zich bezig met de landschapschilderkunst, maar zelden zijn tuin en landschap het onderwerp van interdisciplinair architectuur- of cultuurhistorisch onderzoek.

Sprekend over de taken van de beschavingsgeschiedenis merkte Johan Huizinga in 1926 op dat de onderwerpen van de cultuurgeschiedenis volstrekt niet alleen in het domein van het geestesleven gezocht hoeven te worden: 'Hoe gaarne zou men de geschiedenis geschreven zien van den Tuin als cultuurvorm, of van den Weg, de Markt en de Herberg'.¹

Wie een dergelijke cultuurgeschiedenis van de tuin het beste zou kunnen schrijven, de biohistoricus, de historicus of de tuin- en landschapsarchitect, daar liet Huizinga zich niet over uit. De tuin is in de twintigste eeuw dermate verbonden met natuur, dat Huizinga zeker niet heeft gedacht aan een kunsthistoricus. In de algemene opinie is kunst het tegenovergestelde van natuur, en als duurzaam produkt in een museum te bezichtigen of als architectuur op straat te bekijken. Deze gescheiden werelden van natuur en kunst laten weinig ruimte over voor het feit dat in het verleden veel tijd, geld en energie werd besteed aan efemere, tijdelijke kunstvormen als triomfale intochten met erepoorten en cortèges, feestversieringen ter ere van belangrijke gebeurtenissen in de stad of de aanleg van een architectonische tuin met de natuur als bouw materiaal. Omdat deze kunstvormen ons niet als historische getuigen omringen, hebben zij in ons geheugen en in onze algemene voorstellingswereld geen plaats van betekenis gekregen.

Deze studie is dan ook niet ontstaan vanuit een confrontatie met kunstwerken 'in situ'. De tuinarchitectuur uit de late 17de en vroege 18de eeuw, die in dit boek centraal staat, is in Nederland verdwenen. Belangstelling voor dit onderwerp werd allereerst gewekt door de kennismaking met de visuele getuigen van wat rond 1700 een ware rage was van burgers, hoge ambtenaren, hovelingen en van de stadhouder zelf: de aanleg van een tuin. In archiefstukken, topografische afbeeldingen, schilderijen, ontwerpen en kaarten, in reisbeschrijvingen en gedichten vinden we een omvangrijke documentatie, die bewijst hoe algemeen de passie voor tuinarchitectuur is geweest.

Niet de natuur speelde in deze tuinen de hoofdrol, maar de vormgeving, die de natuur onderwierp aan de regels van de kunst. Nederland is in tal van opzichten de resultante van ingrepen door arbeid, techniek en kunst in de natuurlijke gesteldheid: in de context van West-Europa vormt ons land het cultuurlandschap bij uitstek. De tuin vertegenwoordigt in dat landschap het meest directe raakvlak tussen natuur en cultuur. Hij vormt een dubbelideaal, waar de houding van de mens ten opzichte van zowel de natuur als de kunst haar meest concrete gestalte krijgt in materiële maar ook in conceptuele zin. De diepgewortelde plaats van de tuin in de Westeuropese mentaliteitsgeschiedenis moge blijken uit de christelijke heilsgeschiedenis waar de levensgang van de mens zich afspeelt tussen tuin en stad, tussen Paradijs en Hemels Jeruzalem.²

Het 17de-eeuwse natuurbeeld verschilt in hoge mate van het onze, dat pas tegen het einde van de 18de eeuw is ontstaan en vanaf de 19de eeuw in tuin, park en landschap 'natuurlijkheid', schilderachtigheid, vrijheid en onregelmatigheid projecteert. In die visie wordt natuur in eerste instantie geassocieerd met water, aarde, bomen en planten. Deze opvatting werd in de 19de eeuw door de opkomst van de veldbiologie en de kweek van planten extra gestimuleerd met als effect dat het autonome 'landschap' in onze eeuw hoger wordt gewaardeerd dan het ontworpen, 'kunstmatige' landschap. Paradoxaal genoeg gingen in die visie ook de sinds de 17de eeuw ontworpen parken en tuinen, die door verwaarlozing verwilderd waren, tot ons landschappen

1 J. Huizinga in *Verzamelde Werken* Deel 7 *Geschiedwetenschap. Hedendaagse cultuur*, Haarlem 1950, 32-95.

2 Zie voor een uitwerking van dit thema: William A. McClung, *The Architecture of Paradise. Survivals of Eden and Jerusalem*, Berkeley en Los Angeles, California, 1983.

3 Zie Van Luttervelt 1970 (tweede druk), 192.

Deze mening ook bij ondermeer H. Nieuwenhuis,

lijke, nationale natuurbeeld behoren. Het ideaal van de vrije natuur en het zuivere milieu werd tot een icoon, tot een nieuwe, 20ste-eeuwse pastorale die een hoogtepunt vond in het natuurmonument. Een pastorale die scherp contrasteert met de genadeloze uitbuiting van de natuur door landbouw, industrie en stedelijke expansiedrang.

Artificialiteit brengen wij niet in verband met natuur, en het is dan ook de als negatief bedoelde kwalificatie artificieel die de bij uitstek architectonische en geometrische tuin- en landschapsarchitectuur uit de 17de en vroeg 18de eeuw ten deel is gevallen. Bovendien ontving zij het predicaat 'Frans', suggererend dat Nederland wat tuinarchitectuur betreft in deze periode niet, zoals de schilderkunst, iets eigens en origineels voort zou hebben gebracht. Het architectonisch karakter maakte de tuin- en landschapsarchitectuur uit deze periode daarom lange tijd weinig geliefd.

Dat architectonische karakter is in deze studie juist de aanleiding en rechtvaardiging voor de architectuurhistoricus om onderzoek naar vorm en concept van deze tuinontwerpen te verrichten. Een ideeën-historische invalshoek voor het denken over en het analyseren van de betekenis van de tuin- en landschapsarchitectuur is echter geen vanzelfsprekendheid. De benadering van tuin en landschap is voor een groot deel bepaald door de erfenis van de 20ste-eeuwse functionalistische architectuur en stedenbouw, waarin natuur en kunst als gescheiden in plaats van als samenhangende grootheden worden gedefinieerd. In die visie staat het nutsaspect meestal op de voorgrond; de landschapsinrichting van polders en droogmakerijen wordt voornamelijk beschreven in termen van grondbeheer, waterhuishouding en exploitatie. Wat de inhoudelijke betekenis van dergelijke ingrepen is geweest en in hoeverre ze verband hielden met het denken over natuur en menselijk handelen, daarmee houdt het historisch onderzoek in Nederland zich niet echt bezig. Nog steeds heerst er bijvoorbeeld het hardnekkige vooroordeel dat de nuchtere Nederlander in zijn tuin alleen op nut was ingesteld en niet geïnteresseerd was in geleerde iconologische systemen die wel in het buitenland zijn aan te treffen.³ Dat contrasteert met de wijze waarop in het buitenland de tuin- en landschapsgeschiedenis voorwerp van interdisciplinair onderzoek is geworden.

Tijdens de voorbereiding van deze studie deden zich in de afgelopen

jaren op het gebied van de geschiedschrijving van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur verschillende gebeurtenissen voor die een kentering hebben ingeluid. In 1981 wijdde het pas opgerichte, en interdisciplinair georiënteerde, *Journal of Garden History* haar eerste themanummer aan Nederland.⁴ Hierin kwamen verschillende aspecten aan bod, van historisch onderzoek naar de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur van de 17de tot en met de 20ste eeuw, tot bijdragen op het gebied van biohistorie, restauratie en conservatie, dat alles ondersteund door een bibliografie. In mei 1988 organiseerde het prestigieuze Studies in Landscape Architecture van Dumbarton Oaks in Washington (dat valt onder de verantwoordelijkheid van de Trustees van Harvard University) een symposium over de *Dutch Garden in the 17th Century*, waarvan de voordrachten in 1990 gebundeld werden in een boek met dezelfde titel.⁵ Voor het eerst werd op dit symposium de betekenis van dit onderdeel van de Nederlandse cultuur- en architectuurgeschiedenis internationaal erkend en nam de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur haar plaats in naast de Italiaanse, Engelse, Franse, Romeinse, Perzische en islamitische tuinen, waaraan Dumbarton Oaks eerder al aandacht had besteed. De rijkdom van de Nederlandse erfenis op dit gebied heeft velen toen verbaasd. Men had niet vermoed dat de Nederlandse tuinarchitectuur uit de 17de eeuw over zo'n overdaad aan ideeën en vormen beschikte, en bovenal dusdanig bleek ingebed in de Nederlandse en Westeuropese cultuur dat zij temidden van de meer bekende Italiaanse, Franse en Engelse tuinarchitectuur een heel eigen gezicht vertoonde. Een eigen karakter dat in 1988 ook uitvoerig werd gevisualiseerd in de in Apeldoorn en Londen gehouden tentoonstelling over de tuinarchitectuur ten tijde van stadhouder-koning Willem III.⁶

Een derde belangrijk moment was het symposium *The Authentic Garden* dat de Clusius Stichting in Leiden in mei 1990 organiseerde.⁷ Dit was het eerste internationale symposium op eigen bodem, waarin de betekenis van de Leidse Hortus als onderdeel van de universitaire humanistische cultuur uit de 16de en vroeg 17de eeuw duidelijk werd gemaakt in relatie tot de islamitische en oosterse tuintraditie. Het waren eigenlijk drie Dumbarton Oaks symposia in één keer, een inhaalmanoeuvre. Door ook uitvoerig in te gaan op de wezenlijke problemen van studie, beheer, behoud en de daarmee samenhangende vraag naar de culturele betekenis van de historische tuin- en land-

schapsarchitectuur, leverde dit symposium. Het bevestigde nog eens dat de tuin tot h... behoort dat wij kennen.⁸ Degenen die al... geven dat de tuin eerder een produkt is va... van pure natuur, confronteerde het Leids... de noodzaak na te denken over een natio... beleid en beheer op het gebied van de... schapsarchitectuur. Een programma dat... te beschouwen activiteiten tot een geheel...

Waarom is dat op dit moment belangrijk om onze historische nieuwsgierigheid te l... tijd wordt dat we ons bewust worden dat v... ving een ontwerp- en ideeëngeschiedenis produkt zijn van wetenschap, kennis, arbe... taat van ons denken over en onze verho... Groen in de stad en daarbuiten is niet een... zorgen. Dit inzicht is des te belangrijker o... van tuin- en landschapontwerpen uit de... eeuw een eind is gekomen. Willen we er ie... we ons moeten buigen over de vraag op... vernieuwing tot stand gebracht kan worde... cultuurwaarden recht gedaan wordt.

Het samen laten gaan van deze twee is... deels te maken met het groeiproces dat in... palend is voor de tuin- en landschapsarchi... kens wisselend en veranderend. Maar me... tuurbeeld dat voor velen bestaat uit een... wilde natuur waaraan geen kunst, geen ar... pas mogen komen.⁹ En dat terwijl ons lan... tectuur al in de 17de eeuw in West-Europa... beeld van het volledig geïntegreerd zijn va... Wat wij ook doen, onze natuur, ons lands... tuinen maken meer dan elders in Europa... ruimtelijke ontwerpogave en zij zullen a... bouw en de architectuur, het resultaat zij... Zelfs nieuw aan te leggen 'oernatuur' zal a... dende, 20ste-eeuwse landschap afsteken,

³ *Vijf eeuwen Nederlandse tuinkunst*, Zwolle 1981, 34.

⁴ *Journal of Garden History* 1 (1981) nummer 4 'Special Dutch Issue'.

⁵ J.D. Hunt (ed.), *The Dutch Garden in the Seventeenth Century*, Washington, 1990 (Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Land-

scape Architecture XI).

⁶ Zie de uitgave van Hunt/De Jong 1988.

⁷ De lezingen van dit symposium werden gepubliceerd: L.Tjon Sie Fat en E. de Jong (eds), *The Authentic Garden. A Symposium on Gardens*, Leiden, Clusius Stichting, 1991.

⁸ Vgl. A. van der Staay, 'The Authentic Garden. The garden as cultural heritage' en zijn 'Evaluation' in Tjon Sie Fat/De Jong 1991.

⁹ Voor de variabelen in het moderne natuurbeeld zie Henny J. van der Windt en Hans Harbers, 'Welke natuur is het beschermen waard? De

Nederlandse natuurbescherming en de kennisliteraire betekenis van het concept "natuur"', *Op de Grens. Onderzoek naar het scheiden van natuur en cultuur* nummer van *Kennis & Methode* IV (1991) 38-62.

¹⁰ Koos van Zomeren, 'Groot Nederland'

chiedschrijving van de Nederlandse : verschillende gebeurtenissen voor d. In 1981 wijdde het pas opgerichte, e, *Journal of Garden History* haar eer- ind.⁴ Hierin kwamen verschillende ch onderzoek naar de Nederlandse van de 17de tot en met de 20ste eeuw, biohistorie, restauratie en conserva- en bibliografie. In mei 1988 organi- n Landscape Architecture van Dum- valt onder de verantwoordelijkheid (University) een symposium over de y, waarvan de voordrachten in 1990 : met dezelfde titel.⁵ Voor het eerst enis van dit onderdeel van de Neder- eschiedenis internationaal erkend en dschapsarchitectuur haar plaats in nse, Romeinse, Perzische en islamiti- on Oaks eerder al aandacht had be- erlandse erfenis op dit gebied heeft et vermoed dat de Nederlandse tuin- ver zo'n overdaad aan ideeën en vor- anig bleek ingebed in de Nederlandse temidden van de meer bekende Itali- chitectuur een heel eigen gezicht ver- in 1988 ook uitvoerig werd gevisuali- nden gehouden tentoonstelling over stadhouder-koning Willem III.⁶ nt was het symposium *The Authentic* in Leiden in mei 1990 organiseerde.⁷ e symposium op eigen bodem, waarin tus als onderdeel van de universitaire de en vroeg 17de eeuw duidelijk werd itische en oosterse tuintraditie. Het n Oaks symposia in één keer, een in- erig in te gaan op de wezenlijke pro- oud en de daarmee samenhangende is van de historische tuin- en land-

. A. van der Staay, 'The Authentic Gar- e garden as cultural heritage' en zijn on' in Tjon Sie Fat/De Jong 1991. or de variabelen in het moderne natuur- Henny J. van der Windt en Hans Har- elke natuur is het beschermen waard? De

schapsarchitectuur, leverde dit symposium een belangrijke bijdrage. Het bevestigde nog eens dat de tuin tot het meest kwetsbare erfgoed behoort dat wij kennen.⁸ Degenen die al overtuigd waren van het ge- geven dat de tuin eerder een produkt is van cultuur dan een resultante van pure natuur, confronteerde het Leidse symposium opnieuw met de noodzaak na te denken over een nationaal programma van studie, beleid en beheer op het gebied van de Nederlandse tuin- en land- schapsarchitectuur. Een programma dat de tot nu toe als incidenten te beschouwen activiteiten tot een geheel zou moeten bundelen.

Waarom is dat op dit moment belangrijk? In ieder geval niet alleen om onze historische nieuwsgierigheid te bevredigen. Wel omdat het tijd wordt dat we ons bewust worden dat veel van onze groene omge- ving een ontwerp- en ideeëngeschiedenis kent. Dat tuin en park een produkt zijn van wetenschap, kennis, arbeid en techniek en een resul- taat van ons denken over en onze verhouding tot natuur en kunst. Groen in de stad en daarbuiten is niet een natuur die voor zichzelf kan zorgen. Dit inzicht is des te belangrijker omdat aan de duurzaamheid van tuin- en landschapsontwerpen uit de 17de, 18de en ook de 19de eeuw een eind is gekomen. Willen we er iets van behouden dan zullen we ons moeten buigen over de vraag op welke wijze verjonging en vernieuwing tot stand gebracht kan worden en wel zo dat natuur- en cultuurwaarden recht gedaan wordt.

Het samen laten gaan van deze twee is niet eenvoudig. Dat heeft deels te maken met het groeiproces dat in de meest letterlijke zin be- palend is voor de tuin- en landschapsarchitectuur als kunstvorm, tel- kens wisselend en veranderend. Maar meer nog met ons huidig na- tuurbeeld dat voor velen bestaat uit een ideaalprojectie van vrije, wilde natuur waaraan geen kunst, geen arbeid en geen beheersing te pas mogen komen.⁹ En dat terwijl ons landschap en onze tuinarchi- tectuur al in de 17de eeuw in West-Europa golden als een uniek voor- beeld van het volledig geïntegreerd zijn van de natuur met de cultuur. Wat wij ook doen, onze natuur, ons landschap, onze parken en onze tuinen maken meer dan elders in Europa deel uit van een algemene ruimtelijke ontwerppoging en zij zullen altijd, samen met de stede- bouw en de architectuur, het resultaat zijn van een ontwerpproces. Zelfs nieuw aan te leggen 'ornatuur' zal als een enclave in ons geor- dende, 20ste-eeuwse landschap afsteken, net zoals de geometrische

Nederlandse natuurbescherming en de kennispo- litieke betekenis van het concept "natuur", *Op de Grens. Onderzoek naar het scheiden van natuur en cultuur* nummer van *Kennis & Methode* IV (1991) 1, 38-62.

10 Koos van Zomeren, 'Groot Nederland' in:

'Vandaag of morgen', *NRC-Handelsblad*, 22 okto- ber 1992.

11 L. Springer, *Oude Nederlandsche Tuinen*, 's Gravenhage 1910, een bundel artikelen en zijn *Bibliografisch overzicht van geschriften, boek- en plaatwerken op het gebied van de tuinkunst*, Wage-

tuinen dat deden in het ongeorganiseerde Nederland van de 17de en 18de eeuw. Deze behoefte aan 'oorspronkelijke' natuur heeft echter meer met natuurbeelden en cultuuridealen te maken dan met de na- tuur zelf. Juist daarom kijken buitenlandse planologen met grote be- langstelling naar de wijze waarop wij in het verleden zijn omgegaan en nog steeds omgaan met natuur, landschap en tuin in een verstede- lijkte samenleving. Koos van Zomeren gaf een rake typering van deze problematiek in zijn column 'Vandaag of morgen' in *NRC-Handels- blad* onder het kopje 'Groot Nederland'. Hij deed de suggestie Ne- derland als een *park* te beschouwen, waarvan het wezen ligt in: 'een suggestie van savanne, bos, heuvels, rivieren en zee, een suggestie van ruimte, avontuur en wilde dieren. Een park is een droom. [...] Een park is aangelegd, eerder stad dan paradijs, eerder een onderneming dan natuur.'¹⁰

Wie zich wil verdiepen in de geschiedschrijving van de Nederlandse tuinarchitectuur zal merken dat het hier gaat om een betrekkelijk ver- waarloosd gebied. Deze situatie doet geen recht aan de rijkdom aan materiaal die ons bij het onderzoek naar dit fenomeen ter beschikking staat.

Oorspronkelijk is het onderzoek naar de tuinkunst voortgekomen uit de praktijk van de laat 19de-eeuwse en vroeg 20ste-eeuwse tuin- en landschapsarchitectuur. Ontwerpen en reconstructies kenmerkten zich door een grote belangstelling voor de geometrische en land- schappelijke traditie. Met name Leonard Springer (1850-1940) is een buitengewoon belangrijk tuinhistoricus geweest.¹¹ Zijn collectie, be- waard op de Landbouwwuniversiteit te Wageningen, vormt nog altijd een bron voor iedereen die zich met de Nederlandse tuinarchitectuur wil bezig houden. Een tweede fase van onderzoek werd ingeluid in de jaren veertig door het onderzoek van de hoogleraar en landschapsar- chitect J.P. Bijhouwer (1898-1974): nog steeds liep het onderzoek parallel met de uitvoeringspraktijk.¹² Daarnaast resulteerden ontwik- kelingen binnen de moderne kunstgeschiedenis in basisstudies als het overzichtswerk van Bienfait uit 1942 en Van Luttermelts studie over de Vechtstreek uit 1948.¹³ Daarna trad er een stilte in. Wel publiceer- de Van Veen in 1960 zijn belangrijke studie over het Nederlandse hof- dicht en liet de cultureel antropoloog Lemaire in 1970 zijn inspire- rende boek *Filosofie van het landschap* verschijnen.¹⁴ Pas in de jaren

ningen 1936.

12 Van J.T.P. Bijhouwer verscheen, naast vele andere publikaties, op historisch gebied onder- meer *Nederlandsche Tuinen en Buitenplaatsen*, Am- sterdam 1942.

13 Bienfait 1943, 2 delen en R. van Luttermelt,

zestig kreeg de bestudering van de Nederlandse tuinarchitectuur een belangrijke impuls door de bezinning op de functie en betekenis van de Nederlandse buitenplaats. Deze werd (en wordt overigens nog steeds) op grote schaal bedreigd door economische en/of planologische factoren. De belangstelling richtte zich vooral op de landschaps-parken uit de late 18de en de 19de eeuw: deze waren immers een integraal onderdeel gaan uitmaken van het Nederlandse landschap. Het toenemende milieubewustzijn, gepaard aan de noodzaak van een voor conservatie en bescherming broodnodige historische kennis, heeft in de laatste twintig jaar gezorgd voor een groeiende belangstelling voor tuinarchitectuur en het fenomeen buitenplaats. Het boek van Van der Wijck over de Nederlandse buitenplaats en het in 1980 door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg geïnitieerde *Bronnenonderzoek naar de Ontwikkeling van Nederlandse historische tuinen, parken en buitenplaatsen* hebben hierbij een belangrijke rol gespeeld.¹⁵

Belangrijk was ook de reconstructie van de tuinen van Het Loo, afgesloten in 1984, waarvoor een grote hoeveelheid kennis op basis van historisch, biohistorisch, technisch en stilistisch onderzoek werd ingezet. Hoewel deze reconstructie niet in alle opzichten geslaagd is, was en is Het Loo een openbaring: voor het eerst werd duidelijk wat men zich nu bij 17de-eeuwse gravures en beschrijvingen diende voor te stellen. Een groter publiek ging inzien dat een geometrisch ingerichte tuin ook tot het natuurbeeld kan behoren.¹⁶

Pas de laatste jaren is er werkelijk sprake van belangstelling voor de tuin in Nederland als een (cultuur)historisch verschijnsel en worden er pogingen ondernomen tot een synthese van benaderingen te komen: de tuin als een architectonisch ontwerp, als produkt van horticulturele techniek en wetenschap, als object van literaire beschrijving, als voorwerp van allegorische of politieke betekenis, als laboratorium van experimenten, als verlangen naar een ideale natuur.¹⁷

Toch draagt de studie naar de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur nog altijd een willekeurig karakter en is er van georganiseerd onderzoek geen sprake. Dat alles staat in schril contrast met de

belangstelling bij het publiek, gevoed door wat er de laatste tijd door tentoonstellingen en in tijdschriften en andere publikaties bekend is geworden.¹⁸ Op de opleidingen van landschapsarchitecten wordt weinig aandacht besteed aan de geschiedenis van hun eigen vak, terwijl het daar misschien wel het hardst nodig is en de belangstelling het grootst. Op de meeste kunsthistorische instituten is de geschiedenis van tuin en landschap geen vast onderdeel van het studiecurriculum; het *Bronnenonderzoek*, zoals uitgevoerd bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, stagneert en loopt gevaar bij de reorganisatie van deze instelling te verdwijnen. Natuurmonumenten, Nederlands grootste particuliere landeigenaar, is maar weinig in de cultuurgeschiedenis van haar bezit geïnteresseerd.¹⁹

Toch valt op verschillende plekken een verandering van mentaliteit te bespeuren. Meer dan kunst- en architectuurhistorici hebben archeologen en historisch geografen de samenhang van tuin en park binnen het historische cultuurlandschap beseft. Door deze disciplines zijn dan ook belangrijke aanbevelingen ten aanzien van studie en beheer gedaan.²⁰ Vanuit de praktijk is een groeiende behoefte aan kennis en expertise, zoals bij de Stichting Particuliere Buitenplaatsen waar de geschiedenis en de problematiek van beheer en behoud constant met elkaar geconfronteerd worden en waar al veel praktische kennis omtrent beheer en behoud is opgedaan. Monumentenzorg heeft de laatste jaren, samen met de Commissie Buitenplaatsen van de Raad voor het Cultuur Beheer, enig succes geboekt om tuinlandschappen de status van monument te bezorgen, zoals het laat 18de/19de eeuwse park van het landgoed Elswout, bij Overveen (Haarlem). Daar tracht Staatsbosbeheer, met opmerkelijk resultaat, op een intelligente wijze de kwaliteit en schoonheid van het historisch landschappelijke scenario te reconstrueren.

Aan de Technische Universiteit Delft is een aantal landschapsarchitecten intensief bezig de ontwerpgeschiedenis van de Europese tuin- en landschapsarchitectuur nader te onderzoeken.²¹ Opnieuw is daarmee de historische belangstelling binnen het vak landschaps-

architectuur teruggekeerd. Men onderken recente emancipatie onder het juk van de s de oudere landschapsarchitectuur een act oriëntatie op de mogelijkheden van het v nieuwe aandacht voor de geometrische f 17de- en 18de-eeuwse tuin- en landschapsa architectuur van de 17de en 18de eeuw la principes destilleren die oplossingen kunn ordenings- en schaalproblemen. De grote werpen ligt met name in hun leerzame al waarmee ze op originele wijze een samen beeldende en ruimtelijke principes. De Ra ruimtelijk planologische opgave, zou in z hersteld kunnen worden door ingrepen te d deze historische landschapsarchitectuur. D schapsarchitectuur en stedenbouw zijn actief we ontwerpideeën tot uitvoering te brengen niet alleen de moderne ontwerpprakti revitalisering van oudere tuinen en parken.

In deze actualiteit ligt dan ook de mogel van de verschillende individuele belangstell crisis maakt een herintegratie van de natuur ruimtelijke ordening noodzakelijk. Dit pr van slagen hebben indien daarbij landsch schapsarchitectonische vakkennis wordt in natuur, tuin, park en landschap te versterken pelijke en politieke bewustwording van en v deze erfenis zou enerzijds moeten leiden tot constructie van de kwaliteiten van histo ontwerpen, anderzijds tot verantwoord o vooral ook tot nieuw groen en nieuwe ontwe historisch gefundeerde beheersplannen, het gistreren vormen een essentieel instrument

De buitenplaatsen aan de Vecht, Lochem 1948, 2de druk 1970.

14 Van Veen 1960 en Ton Lemaire, *Filosofie van het landschap*, Bilthoven 1970.

15 Van der Wijck 1974. Van het *Bronnenonderzoek* verschenen 23 delen.

16 Voor een kritiek zie De Jong 1985.

17 Zie voor een algemeen, maar niet meer up-to-date overzicht mijn bibliografie uit 1983 en voor de 17de en vroeg 18de eeuw het werk van Bezemer-Sellers, Dominicus-van Soest, Diedenhofen, Hopper, De Jong, Oldenburger-Ebbers,

Tromp, W.B. de Vries en Wijnands.

18 Voor een overzicht van publikaties uit de laatste jaren zie de jaarlijkse bibliografie in het tijdschrift *Groen*.

19 Alhoewel er sinds de laatste twee jaar een kentering te bespeuren valt nu er middelen zijn vrijkomen uit de gelden van de Postcodeloterij.

20 Vgl. H.T. Waterbolk, *Archeologie en Landschap*, Haarlem 1984 (Zevende Kroon-voordracht gehouden voor de Stichting Nederlands Museum voor Anthropologie en Praehistorie). Belangrijk is ook: A.J. Haartsen, A.P. de Klerk en J.A.J.

Vervloet, *Levend verleden; een verkenning van de cultuurhistorische betekenis van het Nederlandse landschap*, Den Haag, Ministerie van Landbouw en Visserij/SDU, 1989 (Achtergrondreeks Natuurbeleidplan 3).

21 Resultierend in ondermeer Clemens M. Steenbergens *De stap over de horizon. Een ontleding van het formele ontwerp in de landschapsarchitectuur*, Dissertatie, Technische Universiteit Delft, Publikatiebureau Bouwkunde, 1990 en Eric van der Kooij, Clemens M. Steenbergens (samenstelling en eindredactie), *Het montagelandschap. Het stadspark*

als actuele ontwerppoging, Technische Universiteit Delft, Publikatiebureau Bouwkunde, 1991.

Een aantal van de navolgende formuleringen is met variaties, ontleend aan de stellingen bij Steenbergens proefschrift.

22 Vergelijk bijvoorbeeld ook Han Lörzing *De angst voor het nieuwe landschap. Beschouwingen over landschapsontwerp en landschapsbeheer*, De Haag 1982.

23 Van de recente explosie aan literatuur kan hier genoemd worden het tijdschrift *De Blauwe Kamer*, de publikatie van het Architectuurinstituut

blijk, gevoed door wat er de laatste tijd door tijdschriften en andere publikaties bekend is. Opleidingen van landschapsarchitecten worden voortaan aan de geschiedenis van hun eigen vak, terwijl het hardst nodig is en de belangstelling het kunsthistorische instituten is de geschiedenis een vast onderdeel van het studiecurriculum; zoals uitgevoerd bij de Rijksdienst voor de Monumenten en loopt gevaar bij de reorganisatie van de Dienst. Natuurmonumenten, Nederlands groenlandschap, is maar weinig in de cultuurgeschiedenis verwerkt.¹⁹

De plekken een verandering van mentaliteit in kunst- en architectuurhistorici hebben architecten en geografen de samenhang van tuin en parklandschap beseft. Door deze disciplines te aanbevelingen ten aanzien van studie en praktijk is een groeiende behoefte aan kennis bij de Stichting Particuliere Buitenplaatsen van de problematiek van beheer en behoud confronteerd worden en waar al veel praktische problemen en behoud is opgedaan. Monumentenzorg samen met de Commissie Buitenplaatsen van de Dienst Beheer, enig succes geboekt om tuinlandmonument te bezorgen, zoals het laat 18de/19de eeuwse landgoed Elswout, bij Overveen (Haarlem). Het beheer, met opmerkelijk resultaat, op een inlijving en schoonheid van het historisch landschap reconstrueren.

De Universiteit Delft is een aantal landschapsarchitectuur nader te onderzoeken.²¹ Opnieuw is de belangstelling binnen het vak landschaps-

architectuur teruggekeerd. Men onderkent er, als onderdeel van een recente emancipatie onder het juk van de stedenbouwers vandaan, dat de oudere landschapsarchitectuur een actuele betekenis heeft. De oriëntatie op de mogelijkheden van het verleden betekent een hernieuwde aandacht voor de geometrische planningsprincipes van de 17de- en 18de-eeuwse tuin- en landschapsarchitectuur.²² Uit de tuinarchitectuur van de 17de en 18de eeuw laten zich tal van ontwerpprincipes destilleren die oplossingen kunnen aandragen voor actuele ordenings- en schaalproblemen. De grote waarde van deze tuinontwerpen ligt met name in hun leerzame abstrahering van de natuur waarmee ze op originele wijze een samenhang demonstreren tussen beeldende en ruimtelijke principes. De Randstadgroenstructuur, als ruimtelijk planologische opgave, zou in zijn regionale samenhang hersteld kunnen worden door ingrepen te doen die zich inspireren op deze historische landschapsarchitectuur. Diverse bureaus voor landschapsarchitectuur en stedenbouw zijn actief bezig om dergelijke nieuwe ontwerpideeën tot uitvoering te brengen.²³ Hun nieuwe visies komen niet alleen de moderne ontwerppraktijk ten goede maar ook de revitalisering van oudere tuinen en parken.

In deze actualiteit ligt dan ook de mogelijkheid tot de verbintenis van de verschillende individuele belangstellingen: de huidige milieucrisis maakt een herintegratie van de natuur op elk planniveau in onze ruimtelijke ordening noodzakelijk. Dit proces kan een betere kans van slagen hebben indien daarbij landschapshistorische en landschapsarchitectonische vakkennis wordt ingezet om de beleving van natuur, tuin, park en landschap te versterken. Een grotere maatschappelijke en politieke bewustwording van en verantwoordelijkheid voor deze erfenis zou enerzijds moeten leiden tot de conservering en/of reconstructie van de kwaliteiten van historische, landschappelijke ontwerpen, anderzijds tot verantwoord onderhoud en beheer en vooral ook tot nieuw groen en nieuwe ontwerpideeën. Het maken van historisch gefundeerde beheersplannen, het documenteren en het registreren vormen een essentieel instrument bij het afwegen van be-

houd en vernieuwing. Tenminste, als we in de toekomst nog willen genieten van de erfenis van het historisch groen en in onze rijke traditie voldoende mogelijkheden willen scheppen voor nieuwe, moderne groenstructuren die een uiting zijn van onze eigen cultuuridealen.

Wat het besef van het belang van historische achtergronden betreft verschilt de Nederlandse situatie met die in het buitenland, waar de tuin- en landschapsarchitectuur onderwerp is geworden van interdisciplinair onderzoek. De klassieke studie is David Coffin's studie over de laat 16de-eeuwse Villa d'Este bij Rome uit 1960.²⁴ Onder invloed van de iconoloog Erwin Panofsky werden architectuur en beeldenprogramma van huis en tuin geanalyseerd als een complex samenspel van vorm en betekenis, van literatuur, architectuur, allegorie, klassieke overlevering en verheerlijkingscultus en van opdrachtgever en kunstenaars. In vervolgstudies heeft Coffin onderzoek gedaan naar de villa- en tuincultuur in Rome, terwijl zijn studenten hun aandacht richtten op andere ensembles en de tuinarchitectuur van de Renaissance in het algemeen.²⁵ Uit deze diverse onderzoeken naar vooral de Italiaanse tuinarchitectuur rijst een uitermate boeiend beeld op van een fenomeen dat een context bood voor de toepassing van tal van kunsten en wetenschappen en een vitale rol speelde in het sociale leven. De tuin is onderdeel van de intellectuele en materiële geschiedenis. Inmiddels is ook op het gebied van de Engelse, Franse en Duitse tuinarchitectuur een aantal studies over de 16de, 17de en vroege 18de-eeuwse tuin- en landschapsarchitectuur beschikbaar, meestal geschreven door biohistorici, kunst-, architectuur- en literatuurhistorici.²⁶ Inmiddels beschikt men elders over onderzoeksinstituten als Dumbarton Oaks, of over opleidingen als in Hannover (Duitsland) of York (Engeland) waar de praktijk en de geschiedenis van tuin en landschap in samenhang wordt onderwezen en waar men zich scholen kan als historicus of als ontwerper of, als synthese van deze twee, expert kan worden op het gebied van behoud, beheer en restauratie en reconstructie. Historische gegevens kunnen vastgeroeste opinies over

Vervloet, *Levend verleden; een verkenning van de cultuurhistorische betekenis van het Nederlandse landschap*, Den Haag, Ministerie van Landbouw en Visserij/SDU, 1989 (Achtergrondreeks Natuurbeleidsplan 3).

²¹ Resultierend in ondermeer Clemens M. Steenbergen *De stap over de horizon. Een ontleding van het formele ontwerp in de landschapsarchitectuur*, Dissertatie, Technische Universiteit Delft, Publikatiebureau Bouwkunde, 1990 en Eric van der Kooij, Clemens M. Steenbergen (samenstelling en eindredactie), *Het montagelandschap. Het stadspark*

als actuele ontwerpogave, Technische Universiteit Delft, Publikatiebureau Bouwkunde, 1991.

Een aantal van de navolgende formuleringen is, met variaties, ontleend aan de stellingen bij Steenbergens proefschrift.

²² Vergelijk bijvoorbeeld ook Han Lörzing, *De angst voor het nieuwe landschap. Beschouwingen over landschapsontwerp en landschapsbeheer*, Den Haag 1982.

²³ Van de recente explosie aan literatuur kan hier genoemd worden het tijdschrift *De Blauwe Kamer*, de publikatie van het Architectuurinstituut

Het Nieuwe Stadspark. Opvallende vormen en pak-kende scenario's, Tj. Boersma en G. ter Haar (red.), Rotterdam 1991, Han Lörzing, *Van Bosplan tot Floriade. Nederlandse park- en landschapsontwerpen in de twintigste eeuw*, Rotterdam 1992 en Meto Vroom (red.), *Buitenruimten/Outdoor Space. Ontwerpen van Nederlandse tuin- en landschapsarchitecten na 1945*, Amsterdam 1992. Voor recent werk van een enkel bureau zie *Twaalf projecten 1977-1991 Bureau B+B. Stedenbouw en Landschapsarchitectuur bv*, Amsterdam 1991.

²⁴ D.R. Coffin, *The Villa d'Este at Tivoli*, Prin-

ce-ton 1960.

²⁵ Voor dit laatste zie bijvoorbeeld de studie van Lazzaro 1990.

²⁶ Vgl. bijvoorbeeld het werk van Hennebo en Hoffmann 1965, Wenzel 1970, Strong 1979, Adams 1979, Hamilton Hazlehurst 1980, Dennerlein 1981, Hunt 1986, Woodbridge 1986, Weber 1985.

landschap en tuin doorbreken en door andere interpretaties nieuwe dimensies voor de praktijk van het ontwerpen en het behouden openen. Deze integratie van disciplines moeten wij in Nederland vooralsnog ontberen bij gebrek aan institutionele belangstelling, of interesse bij de overheid.

14 Geïnspireerd door onderzoek in het buitenland probeert de onderhavige studie vanuit een architectuurhistorische invalshoek vormgeving en betekenis van een aantal Nederlandse tuinen uit de periode 1650 tot 1740 te verklaren. Als uitgangspunt geldt dat de tuin een complex samenstel vormt waarin architectuur, inrichting, gebruik en belevingswereld nauw met elkaar zijn verbonden. In tegenstelling tot de gedachte dat een ontwerp alleen een formele betekenis heeft, wordt hier een poging gedaan concepten achter dat ontwerp bloot te leggen. Centraal staat de opdrachtgever. Zijn positie moet aangeven hoe de tuin in verschillende lagen van de hiërarchisch geconstrueerde 17de- en vroeg 18de-eeuwse samenleving heeft gefunctioneerd. Achtereenvolgens komen aan bod de stadhouder en zijn hof, een hoge ambtenaar uit het Sticht, een burger-koopman uit Amsterdam en vervolgens de beroepsgroep van artsen, chirurgijns en apothekers in Leiden en Haarlem. Een ander belangrijk criterium bij de selectie van voorbeelden was de aanwezigheid van bronnenmateriaal, visueel of anderszins, om daarmee de materiële verschijningsvorm van de tuin te

kunnen reconstrueren. Dit vaak heterogeen bronnenmateriaal, zoals archiefstukken, kaartmateriaal, topografie, reisbeschrijvingen en gedichten, moest op zijn waarde getoetst, geïnterpreteerd en geïntegreerd worden. Vervolgens is geprobeerd de verschillende factoren die bij het ontwerp een rol speelden, in kaart te brengen: de visie van de opdrachtgever, de organisatie van het ontwerp, de vormgeving, de inrichting, het gebruik en de betekenis. De architectuur van een tuin blijkt in alle gevallen bepaald te zijn door zijn functie, plaats en ligging: de tuin is vaak de geschiedenis van een specifieke plek. In plaats van een uniforme kunstvorm is de tuin in deze periode vooral pluriëform van karakter, al zijn er wat vormgeving, inrichting en betekenis betreft tal van overeenkomsten aan te wijzen. Overeenkomsten die zich laten verklaren door de heersende mode en smaak, maar vooral ook door de maatschappelijke positie die de verschillende opdrachtgevers ten opzichte van elkaar innamen.

Om deze vier monografische hoofdstukken in te leiden worden twee belangrijke thema's behandeld. Eerst de contemporaine ideeën over het buitenleven, dat het overkoepelende kader voor de meeste tuinarchitectuur vormde. Als tweede wordt aandacht besteed aan de verhouding tussen natuur en kunst. Niet de scheiding maar juist de intrinsieke samenhang tussen deze twee grootheden vormde voor de 17de- en vroeg 18de-eeuwer één van de fascinaties bij het ontwerp en de beleving van een tuin.

Voor profijt en orname